

K sociologii v období normalizace

PAVEL MACHONIN*

Sociology During the Period of Normalisation

Abstract: The author of this paper summarizes his personal experience and the experience of some of his colleagues who in 1967 carried out the first stratification and mobility survey in Czechoslovakia with the totalitarian “normalisation” 1969–1989. He divides the sociology of this period into five streams a) actively supporting normalisation, b) neutrally operating in the official institutions, c) persecuted by “Berufsverbot” or in other ways, d) actively operating in dissent, e) operating in exile. The paper refers on the base of personal memories prevailing to the stream c) and argues that mainly thanks to its activities the achievements of the domestic Czechoslovak sociology in the two normalisation decades were of some significance for knowledge of what was going on in society. The author depicts how the persecuted sociologists found jobs or at least some unofficial opportunities to participate in research mostly with the assistance of institutions of other professional orientations and of the social science institutes in Slovakia, but without assistance from the part of the official sociological institutions in the Czech Lands. Further on he describes the fates of the last spiritual child of the Prague Spring – the book “Czechoslovak Society” that – in spite of having been taken by the authorities out of bookshops and libraries and severely criticized by the normalisation ideologists – found its readers, reviewers and successors both at home and abroad.

Sociologický časopis, 2004, Vol. 40, No. 5: 643–650

Ať už z ideologických hledisek posuzujeme československou sociologii šedesátých let jakkoli, zdá se nepochybné, že po odborné stránce se rozvíjela dosti svižně a že rychle doháněla úroveň mezinárodního sociologického bádání po stránce kvantitativní i kvalitativní.

Na tomto vývoji se, podobně jako v Polsku a Jugoslávii, víceméně družně a bez větších třenic podíleli marxističtí revizionisté a nemarxisté, jejichž společnými protivníky byli především odpůrci obnovení sociologie z řad stalinistů, kteří se považovali sami za ortodoxní (pravověrné) marxisty a ostatními byli pojmenovávaní dobovým označením „dogmatictí marxisté“. K této problematice jsem se poměrně obsáhle vyjádřil již na interní konferenci, kterou v polovině devadesátých let uspořádal M. Petrušek na FSV UK, a později na konferenci Archivu UK k české vědě še-

* Veškerou korespondenci zasílejte na adresu: doc. PhDr. Pavel Machonin, DrSc., Zelený pruh 24, 140 00 Praha 4, e-mail: machonin@tiscali.cz.

desátých let¹ [Machonin 2001]. Masový úder, který proti ní od samého počátku vedl normalizační režim, hlasitě a neurvale podporovaný skupinkou normalizačních společenskovědních aktivistů (včetně několika přeběhlíků) a sovětských „expertů“ na českou sociologii, je současně jedním z důkazů, jaký význam a váhu připisoval její úrovni a vlivu.

Živoření československé sociologie v letech normalizace se v nových, politico-administrativními zásahy vytvořených podmínkách realizovalo v několika formách, lišících se navzájem podle kritéria v tomto období rozhodujícího, totiž podle vztahu k všeobjímajícímu normalizačnímu útlaku, a to v a) sociologii normalizační, b) sociologii neutrálně působící na půdě oficiálních institucí, c) sociologii postižené zákazem povolání nebo jinými způsoby perzekvované, d) sociologii spojené s disentem a e) sociologii exilové. Necháme-li sociologii normalizační, už jen pro její prakticky nulovou vědeckou úroveň a také pro obsahovou i formální nechutnost jejího působení, stranou pozornosti, můžeme konstatovat, že ve všech ostatních formách sociologický výzkum a bádání v jisté, danými podmínkami okleštěné podobě existovaly a že se českým a slovenským sociologům podařilo udržet alespoň základní personální, kvalifikační, informační a institucionální předpoklady pro znovuzrození po pádu normalizačního režimu. Jako vedoucí jednoho z relativně úspěšných sociologických pracovišť šedesátých let, kterého se dotkl likvidační a propagandistický nápor režimu snad nejvýrazněji, mám vlastních zkušeností a poznatků nejvíce z působení sociologie postižené zákazem povolání a publikace, popř. omezené ve svém působení degradací vědeckých pracovníků na nižší (subalterní) pozice ve skutečně nebo domněle méně významných institucích. (Tato forma existence sociologie v období normalizace současně dala rozhodující podnět pro vznik sociologie odbojné, spojené s disentem, a přispěla k výraznému kvantitativnímu i kvalitativnímu rozvoji sociologie exilové, i když nikoli všichni perzekvovaní tuto přímou aktivní formu odporu proti režimu zvolili.) Můj příspěvek do diskuse má proto podobu vzpomínání na problémy, které jsme řešili po zákazu nebo omezení oficiální sociologické činnosti, možná s několika částečně zobecňujícími postřehy. Opírá se o to, co jsem sám prožil, nebo o to, o čem mě lidé mně blízcí informovali, a nečiní si proto nárok na úplnost a přesnost obrazu, který o této smutné době vytváří. (Nemohu v něm bohužel reagovat ani na příspěvky účastníků kulatého stolu *Sociologického časopisu*, poněvadž jsem z objektivních důvodů neměl možnost se jej zúčastnit.) Nicméně mám pocit, že několik z takto vzniklých postřehů stojí za zaznamenání, už jen pro budoucí historiky československé a české sociologie, a zejména pro mladší a dnes už i mladší střední generaci sociologů, kteří neměli možnost se s touto problematikou seznámit ani z vlastní zkušenosti, ani z literárních zdrojů.

První otázkou, kterou nastolení normalizačního režimu před několik set sociologů, kteří byli existenčně postiženi likvidací pracovišť a výpověďmi, postavilo, bylo rozhodnutí, zda se rozloučit s vědeckou činností, nebo nikoli. Značná část z nich se rozhodla navzdory nepříznivým okolnostem v té či oné formě se dále na sociolo-

¹ Konferenci Česká věda a Pražské jaro (1963–1970) uspořádal Ústav dějin – Archiv UK v Praze 22.–23. listopadu 2000.

gickém výzkumu angažovat. Pro ty ona základní otázka další sociologické činnosti nabyla podoby, kde, u které instituce hledat útočiště. Mnoho z nich postupně našlo instituce, které jim k tomu poskytly příležitost buď přímým personálním začleněním nebo nějakou jinou formou podpory. Pozoruhodné je, že jen velmi omezené projevy solidarity jsme zaznamenali ze strany již normalizovaných specializovaných sociologických pracovišť i jejich jednotlivých pracovníků – sociologického oddělení ÚFS ČSAV a kateder sociologie na vysokých školách. Odtud přicházely spíše nepřátelské výpady ve formě „zásadových kritik“ sociologie 60. let, na počátku a v prvních cca třech letech normalizace pro „nedostatek třídnosti“, podporu reformních myšlenek Pražského jara a domnělé metodologické vady, ke konci normalizace pro údajnou zastaralost stratifikačních přístupů. Tyto texty psala pouze opravdu nevelká skupinka autorů, avšak až na případ jedné, nakonec tak jako tak věcně kontroverzní recenze se nikdo z oficiálních sociologických institucí neodhodlal tuto zničující „kritiku“ ani zmírnit. Stranou tu ponechávám i alibistické texty několika „provinilců“ z řad sociologů šedesátých let, které nejspíše sledovaly cíl usnadnit přežití jak sociologie jako vědního oboru, tak i jich samých na půdě oficiálních institucí. Normalizovaná Sociologická společnost nám „pomohla“ jediné tak hromadným zbavováním členství. Výjimky typu Linharta, Matějovského, Možného a jeho spolupracovníků, Musila, Roška, Řeháka (a jistě některých dalších), kteří se spolupráci s námi nevyhýbali, spíše toto pravidlo, alespoň z mého hlediska, potvrzují.

Pomoc však přišla ve značné míře od resortních výzkumných ústavů a jiných odborných pracovišť. Vznik pražské pobočky Československého výzkumného ústavu práce, složené v rozhodující míře z bývalých pracovníků Ústavu sociálně politických věd UK pod vedením V. Rollové, a prostor, který jí vytvořilo bratislavské vedení (zejména doc. Karabín), dočasné působení Ústavu pro výzkum veřejného mínění ještě pod starým vedením J. Zapletalové na počátku normalizace, praxe Výzkumného ústavu strojírenské technologie a ekonomiky, Výzkumného ústavu ekonomiky zemědělství a výživy, Výzkumného ústavu obchodu, Státního ústavu pro rekonstrukci památkových měst a objektů, zdravotnických ústavů, pedagogických ústavů ČSAV (vesměs v Praze), Útvaru hlavního architekta hlavního města Prahy, obdobných útvarů v Bratislavě a Ústí nad Labem, Domu techniky v Pardubicích a jeho pražské pobočky a jistě i řady dalších podobných institucí, ve velké většině vedených odborníky mimosociologických disciplín, vyjádřily velmi markantně postoj mimoakademické odborné veřejnosti k perzekuci společenských věd. (Složitější to bylo na vysokých školách, kde se mnozí odborníci ochotně podíleli na stranicky a úředně nařízené likvidaci přednormalizačních kateder marxismu-leninismu a propuštění cca 60 % jejich revizionismem skutečně či domněle prolezlého personálu, jiní však vytvořením odborných společenskovědních pracovišť zase pomohli jeho části ve skromných podmínkách na fakultách přežívat.) Umísťování propuštěných sociologů, vytváření prostoru pro jejich práci, zadávání zakázek umožňujících rozvoj empirického zkoumání – takové byly formy projevu vstřícnosti ze strany odborných mimoakademických pracovišť. Mimořádnou podporu sociologům a prognostikům poskytly tělovýchovné podniky – Noctua, Technosport a Sportpropag a ÚV ČSTV (V. Kožíšek a J. Nekola). V osmdesátých letech rozvíjelo kontakty s perzekvovanými sociology a prognostiky brněnské eko-

nomické vysokoškolské pracoviště zabývající se odvětvími rozvoje člověka (Y. Strecová). Podle hesla „pod svícnem bývá tma“ pomáhali vydatně i někteří pracovníci nově zřízených ústavů marxismu-leninismu (na počátku zejména A. Chyba), včetně celého kabinetu Ústavu marxismu-leninismu UK pro empirický výzkum (D. Holda, P. Kuchař, Z. Čermáková a další). Velkorysejší kontakty s československým i českým prognostickým ústavem ke konci normalizace byly již jasným potvrzením krize režimu. Stejněho druhu byla i jistě upřímná snaha části členů a vedení Sociologické společnosti ke konci normalizace projevit vůči nám, kacírům, dobrou vůli. Na konci tohoto výčtu chci podotknout, že zahrnuje ty případy kooperací, s nimiž měl osobní zkušenost autor těchto poznámek, popřípadě jednotliví pracovníci Ústavu sociálně politických věd UK, který až do jeho rozpuštění řídil. Samozřejmě další perzekvovaná pracoviště mají své obdobné zkušenosti, takže moje svědectví neaspíruje na úplnost. (Vzpomínám si např. na občasnou výměnu vzájemně si podobných zkušeností s rovněž perzekvovaným olomouckým sociologem F. Koudelkou.) Ale každý dobrý skutek stojí za zaznamenání.

Jistě pak stojí za zapamatování a možná i analýzu diferencovaná zkušenost perzekvovaných sociologů s určitou lhostejností sice normalizovaných, ale zase ne až tak personálně obměněných specializovaných sociologických institucí na jedné straně a se vstřícností odborně orientovaných pracovišť různých oborů na straně druhé, stejně tak jako mimořádně aktivní a významná pomoc slovenských pracovišť českým sociologům a brněnských pracovišť sobě navzájem i sociologům pražským. Zajímavým poznatkem také je, že valná většina sociologů, kteří po roce 1970 přešli na jiná pracoviště, se dokázala zadaptovat na novou problematiku a dosáhla v ní jistého stupně odbornosti a, jednoduše řečeno, udělali i mimo sociologii nebo v jejich nových aplikacích kus poctivé práce.

Druhým okruhem problémů, kterého se chci dotknout, je příspěvek k přehledu prací vykonaných v době normalizace perzekvovanými sociology tak, jak si je pamatují většinou z vlastní zkušenosti.

Výzkumy, kterých jsem se zúčastnil, navazovaly zprvu na sociologické šetření vertikální sociální diferenciací a mobility z roku 1967, na jehož bázi jsme napsali knihu *Československá společnost* [Machonin et al. 1969]. Již její vydání v roce 1969 – kde jinde než v Bratislavě, za pomoci řady slovenských přátel i zcela nových ochotných a statečných spolupracovníků v nakladatelství Epocha (J. Lipták) – bylo prvním krokem pololegální až ilegální vědecko-odborné aktivity. Rozeslání potřebných výtisků (pomocí americké ambasády) a anglicky psaného summary do zahraničí, sdělení o jejím obsahu, uveřejněné Strmiskou, Vavákovou a Kendem ve Francii, Gellnerem v Anglii, Šafářem na Sociologickém kongresu ve Varně, mnou v článku v *American Journal of Sociology* [Machonin 1970], Lipsetem, Connorem, Krejčím, maďarskými sociology Kolosim a Robertem a patrně i jinými sociology, zajistilo informovanost zahraniční veřejnosti o tomto posledním sociologickém „plodu“ Pražského jara.² Podobně působila i první část nákladu, kterou si koupili zainteresovaní lidé v Česku

² Za nejrozsáhlejší z těchto ohlasů lze považovat zejména [Krejčí 1972; Connor 1979; Kende, Strmiska 1972].

i na Slovensku, ještě než stačili normalizátoři stáhnout zbytek z knihkupectví a veřejných knihoven. Přednormalizační vedení a vědecká rada Univerzity Karlovy, zejména péčí prorektora Levita a kvestora Poláka, se odvážně postaralo o udělení ceny UK autorskému kolektivu tohoto díla. V roce 1991 ocenilo pražské zasedání Mezinárodního výboru pro sociální stratifikaci a mobilitu Mezinárodní sociologické asociace hlavně opět totéž dílo volbou autora tohoto textu svým čestným prezidentem, a to za průkopnickou činnost ve výzkumu sociální stratifikace. (Mimochodem, dodnes nenapadlo žádné vydavatelství u nás, že by tuto první práci pojednávající o sociální stratifikaci ve státně socialistické společnosti mohlo připravit pro druhé vydání: o státním socialismu většina sociologů referuje na úrovni apriorně využívaných hyperkritických, v menším počtu případů naopak apologetických mýtů, zatímco podstatná informace o tom, jaký skutečně byl, zůstává utajena, ostatně tak, jak si to normalizační režim přál.³) V jednom z posledních čísel *Sociologického časopisu* pod redakcí I. Dubské vyšlo alespoň velmi obsažné summary napsané M. Petruskem [Petrušek 1969]. To bylo znovu publikováno po roce 1989 [Petrušek 1990].

Do téže souvislosti patří i upozornění, že V. Rollová editovala v roce 1972 v Československém výzkumném ústavu práce ve dvou dílech důkladné mobilitní analýzy čerpající rovněž z dat výzkumu z roku 1967, jež jsme nestačili zpracovat koncem šedesátých let [Rollová a kol. 1972]. Podílel se na nich celý velký tým, někteří jeho členové pod krycími jmény. (Podobně zajistil alespoň anonymní účast několika proskribovaných sociologů M. Petrušek při vydání Malého sociologického slovníku v roce 1970.) Na velkou a dosti dlouhodobou spolupráci s ČSVÚP a jeho pražskou pobočkou navazuje dále zejména významný výzkum sociální struktury a mobility na úrovni podniku (AZNP Mladá Boleslav) před technologickou přestavbou a po ní, rovněž pod vedením V. Rollové.

Druhým opěrným bodem vedle Čs. výzkumného ústavu práce se stal Ústav pro výzkum veřejného mínění ČSAV, kde pod vedením J. Zapletalové a B. Jungmanna bylo uskutečněno několik vcelku seriózních cílených výzkumů s některými badatelskými prvky. Zdá se mi, že již téměř od svého počátku tato spolupráce, brzo přerušena jeho zrušením a vytvořením ÚVVM a jeho podřízením formálně Federálnímu statistickému úřadu, fakticky však ÚV KSČ, se prolínala s činností oddělení komerčních výzkumů při podniku ČTV Noctua (později Technosport Vlašim), kde jsem působil od roku 1970 do roku 1974 spolu s historikem Z. Dylem, při stále spolupráci s M. Bártou a příležitostnou spoluprací B. Jungmanna, J. Večerníka, J. Alana, J. Linhartu, H. Jarošové a několika dalších renomovaných sociologů a odborníků z jiných oblastí. (Do Noctuy jako organizace vysokoškolského sportu jsem se dostal na doporučení profesorů Chyby a Holého z ČVUT.) Na této bázi jsme uskutečnili několik slušných monografických i reprezentativních cílených výzkumů a napsali a odevzdali zadavatelům řadu (nejméně 10) objemných výzkumných zpráv. Byly to práce zejména z oblasti sociologie města a bydlení, cestovního ruchu, rekreace a dovolených, dopravy ve městě, životního stylu (o něm jsme napsali hned na počátku

³ V nevelkém nákladu vyšla jen stručná rekapitulace základního obsahu této práce, doplněná následnou analýzou z nových hledisek [Machonin 1992].

70. let pod patronací V. Ronisové z Ministerstva práce a sociálních věcí na svou dobu docela pěknou, bohužel nevydanou monografii), apod. Pozoruhodné je, že data z výzkumu bydlení jsme spolu s L. Šilhánovou byli s to zpracovat do dosti zajímavé prognózy potřeby výstavby bytů, která patrně byla jedním z materiálů, které ovlivnily pokračování v kvantitativně rozsáhlé bytové výstavbě. Ještě na půdě Technosportu, kam jsem na doporučení bývalých kolegů z vysokých škol přijal prognostika M. Zemana, jsme zahájili soustavnou práci na prognóze a komplexním empirickém výzkumu tělesné kultury pro ÚV ČSTV, který přinesl své plody později, až na půdě Sportpropagu. Má účast v této činnosti byla přerušena administrativním zásahem, objednaným StB a podpořeným předsedou ÚV ČSTV, uskutečněným pak Výborem lidové kontroly. Z Technosportu jsem byl propuštěn a udržoval pak kontakty s mým bývalým pracovištěm (do jehož čela jsem navrhl M. Zemana) zejména prostřednictvím M. Bártu.

M. Zeman a jeho kolega ekonom B. Prouza mi pomohli najít místo v Drůbežnictví Xaverov (později Drůbežářském průmyslu), a to ve šlechtitelské stanici v Chrustenicích u Berouna, později v Praze. (Mimochodem, tamní drůbežníci se mě dokázali proti pražské StB zastat.) V Drůbežářském průmyslu jsem působil až do odchodu do starobního důchodu v roce 1987. Pro dané téma je zajímavé snad jen poznamenat, že poznatky ze sociologické a prognostické metodologie jsem mohl uplatnit alespoň při předvídání reprodukčních cyklů drůbeže a její distribuce do užitkových chovů a tím i k plánování její produkce a odbytu. Fakt, že jsem byl při odchodu jmenován zasloužilým pracovníkem Drůbežářského průmyslu, je dalším dokladem pro oprávněnost mého tvrzení o adaptabilitě sociologů na měnící se podmínky.

Z hlediska sociologie je zajímavé, že jsme spolu s M. Bártou a dalšími pokračovali ve výzkumu tělesné kultury. V té době začínaly již určité spory uvnitř Sportpropagu, které předznamenávaly rozdílné generační i ideologicky podmíněné názory na pojetí sociologického výzkumu i rozdílné představy o míře radikalismu v taktice vůči stávajícímu politickému systému. Výzkum tělesné kultury jsme za pečlivě utajené spolupráce s B. Holdou, P. Kuchařem et al. dokončili a jeho výsledky pod krycími jmény publikovali a posléze již po listopadu 1989 prezentovali v podobě racionální alternativní prognózy jejího vývoje. V letech 1988 a 1989 jsem již za přispění M. Todlové a ředitelky V. Hrnčířové působil pod svým jménem na dohodu jako externí spolupracovník Českého prognostického ústavu na prognózách vývoje České republiky. V roce 1987 se většina členů našeho někdejšího týmu sešla u příležitosti mých šedesátin, k nimž také několik významných českých sociologů sepsalo podnětný sborník [Texty 1987]. Zmiňuji to hlavně proto, že v souvislosti s tímto setkáním došlo k vyjasňování teoretických a ideově politických pozic uvnitř týmu, jehož kompromisní výsledek byl uveřejněn v *Sociologickém časopise* [Alan et al. 1990]. Tehdy dosažený relativní konsensus, stejně jako shoda projevená v kolektivním materiálu k analýze a prognóze sociálního vývoje Československa, který jsme pro Sociologické fórum redigovali společně s J. Musilem [Sociologický časopis 26: 4], měly pak jistý, byť jistě nikoli rozhodující vliv na další vývoj české i slovenské sociologie v devadesátých letech 20. století.

I když viděn očima jen jednoho, byť permanentně zúčastněného sociologa, vypadá vývoj sociologického výzkumu, jehož se zúčastnila zmíněná část perzekvovaných sociologů, jako kvantitativně dosti rozsáhlý, z hlediska výběru problematiky nikoli nezajímavý a po metodologické stránce do jisté míry udržující standardy, dosažené koncem šedesátých let. Samozřejmě, chyběly kontakty se zahraničím a možnost soustavného teoretického studia (už jen z důvodů časových – vydělávat si na chleba také vyžadovalo dosti soustředěné úsilí). Nicméně tu a tam se stal nějaký zázrak – byl jsem např. jedním z prvních, ke komu pronikla soustředěná informace o fenomenologické sociologii a s ní spřízněných alternativních proudech. Možnost rozsáhlých reprezentativních šetření na bázi náhodného výběru zůstala jen oficiálním institucím – šetření FSÚ z let 1978 a 1984 se konala pod bdělým dohledem normalizátorů a R. Roškovi aj. Linhartovi, popř. A. Matějovskému se podařilo – přes uskutečněné konzultace – ovlivnit jejich obsah jen do jisté míry. Ostatní výše zmíněné výzkumy se konaly na základě kvótních výběrů. Při šetřeních tělesné kultury se povedlo vylepšit standardy metod, technik a poznávacích přínosů kvalitativních výzkumů. Podobné dílčí výsledky byly dosaženy úsilím i jiných sociologů vyhoštěných „berufsverbodem“ z oficiálního působení v oboru. Celkem tedy nic světoborného, ale ve srovnání s oficiální sociologií zhruba do poloviny osmdesátých let docela slušný výkon. Jeden z příspěvků k verifikaci představy, že lidský duch je přece jen obtížně potlačit. V druhé polovině osmdesátých let se mladším sociologům, kteří na půdu této disciplíny vstoupili až v letech sedmdesátých nebo i později, někdy i za pomoci chytřejších a předvídavějších normalizátorů, podařilo navázat užitečné mezinárodní kontakty a rychle zvýšit sociologickou kvalifikaci na úroveň odpovídající historickému posunu vývoje světové sociologie. Pár přeživších sociologů dnešní staré a starší generace se pokusilo v průběhu devadesátých let své manko se střídavými úspěchy dohánět. Ať už to však dopadlo jakkoli, patří patrně k jejich povinností vydat osobní svědectví o předchozí etapě, dokud je ještě čas.

PAVEL MACHONIN působil v období 1958–1970 jako vědecký pracovník a posléze ředitel Ústavu sociálně politických věd Univerzity Karlovy. Podílel se na aktivitách, které vedly k obnově české sociologie. Vedl tým, který v roce 1967 uskutečnil první stratifikačně mobilní výzkum státně socialistické společnosti, jehož výsledky byly publikovány v knize „Československá společnost“ v roce 1969. V období normalizace byl vyloučen z oficiální vědecké a publikační činnosti. Po roce 1989 působil opět na Karlově univerzitě a později v Sociologickém ústavu AV ČR. Inicioval a vedl řadu větších výzkumných projektů, často v mezinárodní kooperaci. V šedesátých a devadesátých letech dvacátého století a na počátku tohoto století publikoval doma i v zahraničí řadu knih a odborných statí, zabývajících se problematikou sociální struktury a jejich proměn, teorií modernizace a společenských elit.

Literatura

- Alan, J., B. Jungmann, P. Machonin, M. Petrušek, R. Roško, Z. Šafář a J. Večerník 1990. „Československá společnost po dvaceti letech“. *Sociologický časopis* 26 (3): 129–145.
- Connor, W. D. 1979. *Socialism, Politics and Equality: Hierarchy and Change in Eastern Europe and USSR*. New York: Columbia University Press.
- Kende, P., Z. Strmiska 1972. *Egalité et inégalité en Europe de l'Est*. Paris: Presses de la Fondation nationale des sciences politiques.
- Krejčí, J. 1972. *Social Change and Stratification in Postwar Czechoslovakia*. London: Macmillan.
- Machonin, P. 1970. „Social Stratification in Contemporary Czechoslovakia“. *American Journal of Sociology* 75: 725–741.
- Machonin, P. 1992. *Sociální struktura Československa v předvečer Pražského jara 1968*. Praha: Karolinum.
- Machonin, P. 2001. „Renaissance sociologie a výzkum československé společnosti v roce 1967“. Pp. 275–280 in Zilynská, B., P. Svobodný (eds.). *Česká věda a Pražské jaro (1963–1970)*. Praha: Karolinum.
- Machonin, P. et al. 1969. *Československá společnost. Sociologická analýza sociální stratifikace*. Bratislava: Epoque.
- Petrušek, M. 1969. „Sociální stratifikace československé společnosti (Shrnutí výsledků empirického šetření)“. *Sociologický časopis* 5 (6): 569–590.
- Petrušek, M. 1990. „Sociální stratifikace československé společnosti 1967. Resumé knihy ‚Československá společnost‘.“ *Sociologický časopis* 26 (3): 146–167.
- Rollová, V. a kol. 1972. *Sociální a profesionální mobilita pracujícího obyvatelstva ČSSR 1 a 2*. Bratislava: ČSVÚP.
- Sociologický časopis* 26 (4) 1990, zvláštní číslo věnované souboru sociologických analyticko-prognostických studií z přelomu let 1989/1990.
- TEXTY k 6. 6. 1987. Praha, Bratislava: 1987.